

Назар Козак*

ПЛІД УТРИМАННЯ. ВІДРОДЖЕННЯ ПОСТВІЗАНТІЙСЬКИХ СТІНОПИСІВ В ГАЛИЧИНІ У XVII СТОЛІТТІ

На початку XVII ст. в галицьких церквах знову почали малювати образи на стінах. Знову, бо в другій половині XVI ст. на теренах Перемиської та Львівської єпархій церкви не розписували. З цілого XVI ст. відомо лише про шість ансамблів стінописів, й останній з них датується 1560-ми роками¹. Якщо в суспільстві, де розписують в основному церкви їх перестають розписувати, то це свідчить про занепад монументального малярства. У цей період Київська митрополія і зокрема її західні єпархії перебувала в кризі – духовній і матеріальній². А коли починається криза, такі коштовні і складні проекти як розписи храмів не належать до питань першочергового вирішення та інвестування. Монументальне малярство розвивається там, де є патронат, де є ефективна система управління, де майстри мають замовлення впродовж тривалого часу. Галичина у другій половині XVI ст. не була таким місцем. І тому занепад монументального малярства там і тоді видається закономірним³. Проте, в XVII ст. умови кардинально не покращились, але занепад змінився відродженням. Ця зміна, отже, потребує пояснення.

Коли на початку XVII ст. в галицьких церквах знову почали малювати образи на стінах, то на відміну від попередніх століть обирали “інші” стіни. В XVI ст. розписували муровані церкви, а в XVII ст. – почали розписувати дерев’яні⁴. Гіпотетично дерев’яні церкви могли розписувати і раніше, як це

* Козак Назар Богданович – кандидат мистецтвознавства, доцент, кафедра історії середніх віків і візантиністики, Львівський національний університет імені Івана Франка.

¹ Стінописи XVI ст. збереглися у церкві св. Онуфрія в Посаді Риботицькій, Вірменській церкві у Львові та церкві св. Онуфрія в Лаврівському монастирі, окрім того збереглися документальні свідчення про розписи ще у трьох храмах – церкві св. Іоанна Предтечі на Владичу в Перемишлі, церкві Преображення Господнього в Спаському монастирі та Успенській церкві у Львові. Детально див.: *Козак Н.* Проблемні питання вивчення галицького монументального малярства пост-візантійського періоду / *Н. Козак* // Бюлетень Львівського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України. – Вип. 10. – 2008. – С. 62-70.

² Детально див.: *Гудзяк Б.* Криза і реформа. Київська митрополія, царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000.

³ Також у другій половині XVI ст., як обгрунтував В. Александрович, спостерігається занепад малярського осередку в Перемишлі. Про цей найважливіший осередок поствізантійського малярства в Галичині див: *Александрович В.* Західноукраїнські малярі XVI ст. Шляхи розвитку професійного середовища. – Львів 2000. – С. 41-82.

⁴ Вивчення стінописів українських дерев’яних церков започаткував В. Залозецький на матеріалах із Закарпаття (*Залозецький В.* Малярство Закарпатської України (XIV–XIX ст.) / *В. Залозецький* // *Стара Україна*. – Ч. 7/10. – 1925. – С. 131–163). Щодо галицьких церков, то тут пріоритет належить І. Свенціцькому (*Свенціцький І.* Тематичний уклад стінопису церкви святого Юра в Дрогобичі / *І. Свенціцький* // *Літопис Бойківщини*. – 1938. – №10. – С.67–68). Найгрунтовніше стінописи дерев’яних церков Галичини досліджувала Л. Міляєва (див. праці в покликах далі).

робили деінде⁵, проте жодної пам'ятки саме на галицьких теренах до 1600 р. не зафіксовано, ані документально, ані in situ. А з XVII ст. відомо одразу аж про шістнадцять ансамблів. Ось їхній хронологічний перелік:

- церква св. Якова Брата Господнього в Поврознику (1607 р.)⁶,
- церква Собору архангела Михаїла у Волі Висоцькій (1611 р.)⁷,
- церква Воздвиження Чесного Хреста в Дрогобичі (вітар – 1613 р., нава – 1736 р., каплиця Іоана Хрестителя — 1672 р.)⁸,
- церква св. Козьми і св. Дем'яна у Старим Сьолє (1620 і 1681 рр.)⁹,
- церква Святої Трійці в Потеличі (поч. XVII ст.)¹⁰,
- церква Святого Духа в Потеличі (1620-ті–1640-ві роки)¹¹,
- церква Різдва Богородиці в Горайцю (2-га чверть XVII ст.)¹²,
- церква в Судовій Вишні (1637 р.)¹³,
- церква св. Параскеви в Радружі (1648 р.)¹⁴,
- церква Преображення Господнього у Крехівському монастирі (1660-ті роки)¹⁵,
- церква св. Юра в Дрогобичі (нава – 1657-1659 рр.; купол – 1678 р.; стіна під хорами – 1691 р., каплиця Введення Богородиці до храму – 1711 р.; притвор – 1714)¹⁶,

⁵ Міляєва Л. До питання про генезис стінопису в культовому дерев'яному зодчестві слов'ян / Л. Міляєва // Українське мистецтво у міжнародних зв'язках: Дожовтневий період. – Київ, 1983. – С. 60–66.

⁶ Gietza J. Malowidła ścienne jako element wystroju drewnianych cerkwi w XVII wieku / J. Gietza // Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 25–26 marca 1995 roku. – Łańcut, 1999. – С. 105–109.

⁷ Александрович В. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво / В. Александрович // Історія української культури. – Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII ст. – Київ, 2001. – С. 658

⁸ Логвин Г.Н. Монументальний живопис XIV – першої половини XVII ст. / Г. Логвин // Історія українського мистецтва. – Т. 2. – Київ, 1967. – С. 200–204; Його ж. Настінний розпис в дерев'яних будовах / Г. Логвин // Історія українського мистецтва. – Т. 3. – Київ, 1968. – С. 162, 168; Міляєва Л.С. Росписи церкви Воздвиження (в Дрогобичі) // Творчество. – 1980. – № 7. – С. 29–31; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Т. 3. Киев, 1985. – С. 96; Жолтовський П.М. Монументальний живопис на Україні XVII–XVIII ст. – Київ, 1988. – С. 68–85; Gietza J. Malowidła ścienne. – S. 109–112.

⁹ Gietza J. Malowidła ścienne. – S. 89.

¹⁰ Жолтовський П.М. Монументальний живопис. – С. 68.

¹¹ Логвин Г.Н. Монументальний живопис. – С. 190–198; Міляєва Л. Стінопис Потелича: Визвольна боротьба українського народу в мистецті XVII ст. – Київ, 1969; Його ж. Росписи Потелича: Памятник украинской монументальной живописи XVII века. – Москва, 1971; Жолтовський П.М. Монументальний живопис. – С. 60–66; Gietza J. Malowidła ścienne. – S. 100–102.

¹² Gietza J. Malowidła ścienne. – S. 90–91.

¹³ Жолтовський П.М. Монументальний живопис. – С. 59–60.

¹⁴ Gietza J. Malowidła ścienne. – S. 91–92.

¹⁵ Памятники градостроительства и архитектуры. – Т. III. – С. 161; Александрович В. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво / В. Александрович // Історія української культури. – Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII ст. – Київ, 2003. – С. 875.

¹⁶ Свенціцький І. Тематичний уклад стінопису. – С. 67–68; Логвин Г.Н. Настінний розпис. – С. 158–159, 162, 168–171; Жолтовський П.М. Монументальний живопис. – С. 59, 85–88, 90;

церква Вознесіння Христового в Улучі (бл. 1682/1683 р.)¹⁷,
 церква Святої Трійці на Сихові у сучасних межах Львова (1683 р.)¹⁸,
 церква в Котані (1688 р.)¹⁹,
 церква св. Миколая в Дмитровичах (1698 р.)²⁰,
 церква Пророка Іллі в Лішні (XVII ст.)²¹

На *mapі 1.* показано географічне розташування цих пам'яток. Дуже промовистим є порівняння з *мапою 2.*, на якій відзначені ансамблі XVIII ст. Контраст очевидний. Шістандцять проти десяти, при цьому слід зважити, що два з тих десяти (а саме, дрогобицькі церкви) це доповнення ансамблів створених у попередньому XVII ст. Ось хронологічний перелік решти восьми ансамблів стінописів XVIII ст.:

церква Різдва Богородиці в Хотинці (1735 р.)²²,
 церква Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці у Вислобоках (1763 р.)²³,
 церква з Кожуховців, перенесена до Кошице (1785 р.)²⁴,
 церква св. Василя в Бодруджалі (1790-ті роки)²⁵,
 церква в Пійло (1778–1794 рр.)²⁶,
 церква Святої Трійці в Жовкві (XVIII ст.)²⁷,
 церква св. Симеона Стовпника в Коцурові (XVIII ст.)²⁸,
 церква Святого Духа в Рогатині (XVIII ст.)²⁹

Контраст між XVII та XVIII ст. можна виразити зіставивши дані про

Скоп Л.А. Церква св.Юра в Дрогобичі 15 – 18 ст.: нові дослідження / Л. Скоп // Пам'ятки архітектури і монументального мистецтва в світлі нових досліджень. – Київ, 1996. – С. 81–82; *Летнянчин Л.* Трактатування сюжету “Древо Ієрея” в стінописі церкви св. Юра в Дрогобичі / Л. Летнянчин // Дрогобицькі храми Воздвиження та святого Юра у дослідженнях. – Дрогобич, 1998. – С. 96 – 102; *Giemza J.* Malowidła ścienne. – S.112–115.

¹⁷ *Dwornik-Gutowska E.* Polichromia cerkwi w Uluczu / E. Dwornik-Gutowska // Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. – 1965. – N.2. – P. 14–20; *Giemza J.* Malowidła ścienne. – S. 102–105.

¹⁸ *Логвин Г.Н.* Настінний розпис. – С. 165–166; *Жолтовський П.М.* Монументальний живопис. – С. 97; *Himka J.-P.* Last Judgment Iconography in the Carpathians. – Toronto, 2009. – P. 154, 233.

¹⁹ *Логвин Г.Н.* Настінний розпис. – С. 157, 359.

²⁰ *Откович В.И.* Архитектурно-художественный ансамбль в Дмитровичах / В. Откович // Памятники культуры : новые открытия (1988 г.). – Москва, 1989. – С. 382 – 392; *Otkovych V.* Wyposażenie cerkwi p.w. świętego Mikołaja w Dmytrowicach koło Sądowej Wiszni / V. Otkovych // Zachodnioukraińska Sztuka Cerkiewna: Część II/ Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Łańcut - Kotań 17-18 kwietnia 2004 roku. – Łańcut 2004. – S.497-503.

²¹ Памятники градостроительства и архитектуры. – Т. III. – С. 127; *Міляєва Л.* До питання про генезис стінопису. – С. 62.

²² *Himka J.-P.* Last Judgment Iconography... – P. 157; Памятники градостроительства и архитектуры. – Т.3. – С.143; *Жолтовський П.М.* Монументальний живопис. – С.91–97.

²³ Там само. – С. 97.

²⁴ *Himka J.-P.* Last Judgment Iconography. – P. 160

²⁵ *Himka J.-P.* Last Judgment Iconography. – P. 160, 162

²⁶ *Жолтовський П.М.* Монументальний живопис. – С. 116–119

²⁷ Памятники градостроительства и архитектуры. – Т. III. – С.155

²⁸ Памятники градостроительства и архитектуры. – Т. III. – С.181

²⁹ Памятники градостроительства и архитектуры. – Т. II. – С.246; *Міляєва Л.* До питання про генезис стінопису. – С. 62.

загальну кількість дерев'яних церков. Як свідчать дані каталогу В. Слободяна церков XVIII ст. збереглося майже втричі більше ніж церков XVII ст.³⁰, однак щодо стінописів, то статистика обернено пропорційна. Отже, якщо трактувати цю статистику як правдиве відображення реалій, то можна зробити висновок, що відродження поствізантійського монументального малярства в Галичині завершилося в основному до 1700 р., а у XVIII ст. дерев'яні церкви розписували порівняно рідше.

Зіставимо виявлені хронологічні межі відродження стінописів у галицьких церквах – умовно 1600–1700 рр. – з подіями тогочасного церковного життя. Причина цього відродження стає очевидною. Найближча подія до нижньої хронологічної межі то Берестейська унія – рішення собору Київської митрополії 1596 р., про вихід з юрисдикції Константинопольського патріарха і перепідпорядкування Папі Римському, рішення, яке Перемиська та Львівська єпархії не прийняли аж до кінця століття, тобто до верхньої хронологічної межі – Перемиська єпархія перейшла на унію 1692 р., а Львівська – 1700 р. Життя цих єпархій в XVII ст. визначалося конфліктом довкола унії. Монументальне мистецтво як одна з найдієвіших форм пропаганди не залишилось осторонь. Не маючи змоги будувати нові кам'яні храми і оздоблювати їх високопрофесійним малярством, священники та парохіяни Перемиської та Львівської єпархій знайшли доступне і практичне рішення – оздобити розписами стіни дерев'яних церков³¹.

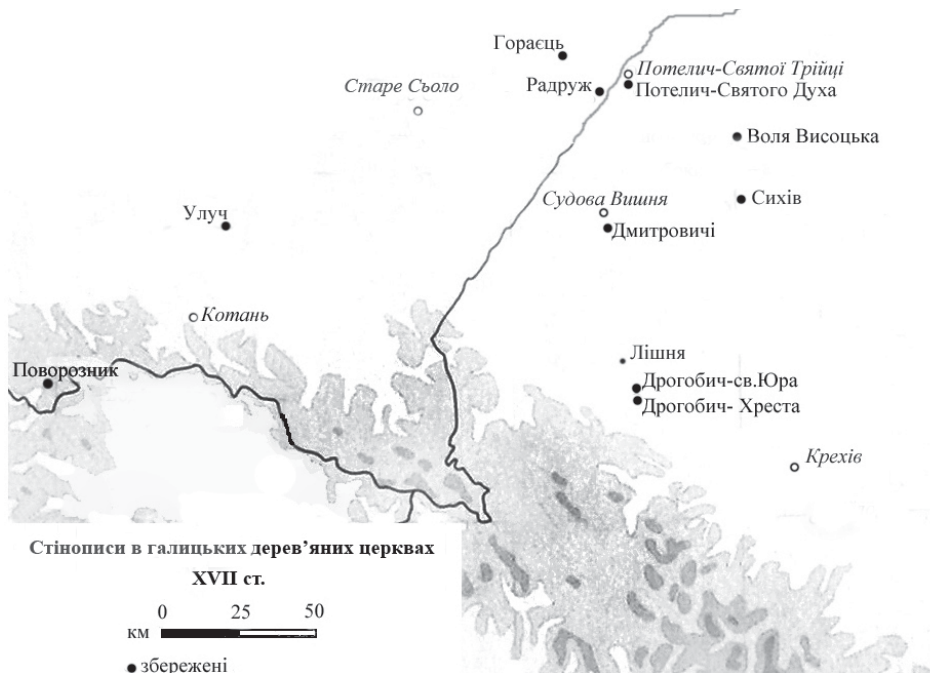
Питання впливу Берестейської унії на мистецтво неоднозначне. Не існує, ані стилістичних, ані іконографічних критеріїв для розмежування “православного” та “унійного” мистецтва. Навпаки, як з цього приводу висловився М. Яноха, мистецтво швидше “спонтанно об'єднувало” обидві конфесії.³² Може зрештою скластися враження, що унія узагалі не мала очевидних наслідків для мистецтва. Однак кореляція хронологічних меж відродження монументального малярства в Перемиській та Львівській єпархії з конфліктом довкола унії свідчить про хибність такого враження. Берестейська унія спровокувала це відродження і в такий опосередкований і спосіб, отже, проявилася у мистецтві.

Розпис церкви вже сам по собі був резонансною подією – визначним досягненням громади, що мало укріплювати її членів у вірі. Однак для пропаганди використовувались й тонші інструменти. Їх можна виявити проаналізувавши тематику розписів. Розглянемо лише один приклад – інтеграцію образів засновників Києво-Печерської Лаври св. Антонія та св. Феодосія в іконографічні програми двох потелицьких церков. В церкві

³⁰ Слободян В. Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель / В. Слободян // Вісник Укрзахідпроектреставрація. – Вип. 4. – 1996. – С. 74–159.

³¹ Тут зауважимо, що розписами оздоблювали не лише стіни інтер'єру, але і екстер'єру передовсім довкола порталів та галереї. До сьогодні від цих розписів збереглися втім лише незначні фрагменти.

³² Janocha M. Wpływ brzeskiej unii kościelnej na refleksję o sztuce oraz ikonografię malarstwa cerkiewnego w XVII i XVIII wieku / M. Janocha // Polska - Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / Pod redakcją Stanisława Stępnia. Tom 5: Miejsce i rola kościoła grekokatolickiego w kościele powszechnym. – Przemyśl, 2000. – S.190. Там само див. основну бібліографію на тему впливу Берестейської унії на розвиток мистецтва.

Мапа 1. Стінописи в галицьких дерев'яних церквах XVII ст.

Мапа 2. Стінописи в галицьких дерев'яних церквах XVIII ст.

Іл. 1. Потелич, церква Святого Духа.

Богородиця з Дитям на престолі, обабіч св. Антоній і св. Феодосій

Святої Трійці святі ченці були зображені обабіч сцени Успіння Богородиці,³³ а в церкві Святого Духа їхні образи розташовані напроти Успіння обабіч Богородиці з Дитям на престолі (іл. 1). Таке вирішення недвозначно вказує на зв'язок потелицьких стінописів з Успенською Києво-Печерською лаврою, що як і Перемиська та Львівська спархії теж не прийняла унії. У цьому контексті образи святих Антонія та Феодосія набувають значення символів конфесійної ідентичності. Орієнтовно в той час, коли розписувались згадані церкви, виходець з Потелича Касіян Сакович став ректором Київської Братської школи (1620-1624). Згаданий зв'язок, отже, міг мати дуже персональний характер. Як писала з цього приводу Л. Міляєва: *“Можже бути сам Касіян Сакович хотів розширити сфери київських впливів, а може подібні задачі переслідувало потелицьке духовенство, прагнучи звернути на себе увагу свого впливового земляка?”*³⁴

В церкві Святого Духа в Потеличі св. Антоній тримає розгорнутий сувій, на якому читаємо напис: МОЛЮ ВАСЪ ОУБО БРАТИЕВЪ ДЕ[Р]ЖАНИЕМЪ ОУДЕ[Р]ЖИМСЯ (*“Молю вас, браття, утриманням утримаємось”*). Якщо цю фразу інтерпретувати в антиунійному контексті, то можна припустити, що йшлося не лише про заклик до ченців утриматись від принад світу, але

³³ Церкву було розібрано 1937 р. І. Свенціцький згадує про окремі композиції зняті зі стін, проте їхня доля не відома. Частковий опис системи розписів церкви на основі фотографій див.: *Міляєва Л.С.* Росписи Потельча. – С. 20; *Жолтовський П.М.* Монументальний живопис. – С. 68.

³⁴ *Міляєва Л.С.* Росписи Потельча. – С. 152.

і про заклик до всіх православних галичан зберегти вірність їхній конфесії. Щоправда сам Касіян Сакович вже 1625 р. вирішив перейти в унію. Більшість його земляків утримувались від такого кроку аж до кінця століття і поствізантійські стінописи в галицьких дерев'яних церквах можна вважати плодом цього утримання.

Nazar Kozak. **FRUIT OF RETENTION. THE REBIRTH OF POST-BYZANTINE WALL PAINTINGS IN GALICIA IN THE SEVENTEENTH CENTURY**